

**STIVEN KING ASARLARIDA IJTIMOIIY E'TIBORSIZLIKNING
IFODALANISH USULLARI**

Tolibova Nodira Nosirovna

Buxoro Davlat Universiteti

Fakultetlararo chet tillar kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada amerikalik yozuvchi Stiven Kingning Carrie ("Kerri", 1974) va It ("U", 1986) romanlarida ijtimoiy e'tiborsizlik qanday badiiy vositalar orqali ifodalangani tahlil qilinadi. Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, narratologik va germeneytik tahlil usullaridan foydalanilgan. Kingning ushbu romanlarida e'tiborsizlik oltita asosiy usul orqali ifodalanishi aniqlangan: ma'noli tafsilot, hujjatli montaj, fokalizatsiyaning taqsimlanishi, siklik xronologiya, tarixiy interlyudiyalar hamda fantastik unurning ochib beruvchi vazifasi. Muallif Kingning g'ayritabiiy obrazlari yovuzlikning mustaqil manbai emas, balki jamiyat allaqachon ko'nikib qolgan befarqlikni ko'rinadigan qiluvchi badiiy vosita ekanini asoslaydi. Xulosada Kingning ijtimoiy tanqidi faqat mavzuda emas, balki roman shaklining o'zida mujassam ekani ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Stiven King, ijtimoiy e'tiborsizlik, badiiy tafsilot, hujjatli montaj, fokalizatsiya, siklik xronologiya, dahshat janri, Amerika adabiyoti

Stiven King XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshlarida eng ko'p o'qilgan amerikalik yozuvchilardan biridir. Uzoq vaqt davomida uning ommaviyligi jiddiy adabiyotshunoslik e'tiboridan chetda qolishiga sabab bo'lgan edi. Keyingi o'n yilliklarda bu munosabat sezilarli darajada o'zgardi. D. Uinter Kingni dahshat janri qoliplari orqali oddiy amerikalik hayotining xavotirlarini tadqiq etuvchi yozuvchi sifatida talqin qildi (Winter, 1984). T. Magistreyl uni kichik shahar, oila va

muassasa dahshat maskaniga aylanadigan Amerika gotikasi an'anasiga joylashtirdi (Magistrale, 1988), keyinroq esa uning nasrini millatning axloqiy holatini qayd etuvchi solnoma deb baholadi (Magistrale, 2010). X. Strengell Kingning gotik motivlari ostida adabiy naturalizmga xos determinizm yotishini, qahramon taqdiri ko'pincha muhit mahsuli ekanini ta'kidladi (Strengell, 2005).

Ushbu tadqiqotlar Kingning ijtimoiy mazmunga boy yozuvchi ekanini isbotlagan. Biroq uning nasridagi takrorlanuvchi bir xususiyat, ya'ni jamiyatning azob chekayotgan a'zosini ko'ra turib unga befarq qolishi hali tizimli o'rganilmagan. Kingning ko'plab romanlarida syujetni harakatga keltiruvchi jarohat faqat maxluq tomonidan yetkazilmaydi. U qo'shnilar, ota-onalar, o'qituvchilar va amaldorlar tomonidan e'tiborsiz qoldiriladi, ko'rilmaydi yoki jimgina ko'nikib olinadi. Bu masalaga eng yaqin kelgan tadqiqot P. Kroftsning *It* romanidagi Derri aholisini "kuzatuvchilar" sifatida tahlil qilgan ishidir. Unda shahar ahli aralashmaslik va sukut orqali yovuzlik uchun mas'uliyatni bo'lishishi ko'rsatilgan (Crofts, 2022). Ammo Krofts masalaga huquq va axloq nuqtayi nazaridan yondashadi va asosan bitta roman bilan cheklanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi Kingning *Carrie* va *It* romanlarida ijtimoiy e'tiborsizlik qanday badiiy usullar bilan ifodalanganini aniqlashdir. Bunda asosiy e'tibor "nima tasvirlangan" degan savoldan ko'ra "qanday tasvirlangan" degan savolga qaratiladi. Tadqiqot quyidagi vazifalarni hal etadi: e'tiborsizlikni ifodalovchi badiiy usullarni aniqlash; har bir usulning romandagi vazifasini ochib berish; g'ayritabiiy unsur bilan ijtimoiy befarqlik o'rtasidagi munosabatni belgilash.

Tadqiqot obyekti sifatida Stiven Kingning ikki romani tanlandi. *Carrie* (1974) yozuvchining ilk nashr etilgan romani bo'lib, Men shtatidagi kichik shaharda tahqirlanadigan o'smir qiz taqdiri haqida hikoya qiladi. *It* (1986) esa bir necha avlod davomida o'z bolalarini himoya qila olmagan shahar haqidagi yirik romandir. Ikkala asarda ham markazda e'tiborsiz qolgan bola turadi va ikkalasi ham ko'p qatlamli hikoya tuzilishiga ega. Bu esa hikoyachilar va nuqtayi nazarlar joylashuvining e'tiborsizlikni idrok etishga ta'sirini o'rganish imkonini beradi.

Tahlilda qiyosiy-tipologik, narratologik va germeneytik usullardan

foydalanildi. Narratologik tahlil J. Jenettning "kim so'zlaydi" va "kim ko'radi" savollarini, ya'ni hikoya qilish bilan fokalizatsiyani farqlash tamoyiliga tayanadi (Genette, 1980). Talqin bosqichida uch nazariy tushunchaga murojaat qilindi. A. Honnetning "ijtimoiy ko'rinmaslik" tushunchasi insonni jismonan ko'rib turib, uni ehtiyojlari boshqalarga da'vo qo'yadigan sub'yekt sifatida tan olmaslikni anglatadi (Honneth, 2001). B. Latane va J. Darlining "kuzatuvchi effekti" ko'p guvohlar ishtirokida har bir kishining mas'uliyat hissi kamayishini tushuntiradi (Latané & Darley, 1970). Z. Bauman va L. Donskisning "axloqiy ko'rlik" tushunchasi esa muassasalar odatdagidek ishlashda davom etar ekan, ularning boshqalar iztirobiga sezgirlikni yo'qotishini ifodalaydi (Bauman & Donskis, 2013). Romanlarga havola sahifa emas, qism bo'yicha beriladi, shunda tahlilni istalgan nashr asosida tekshirish mumkin bo'ladi.

1. Ma'noli tafsilot usuli

Kingning e'tiborsizlikni ifodalashdagi eng tejamkor vositasi kichik, lekin ma'noli tafsilotdir. *Carrie* romanining boshlanishida Kerri Uayt sport darsidan keyin dushxonada ilk bor hayz ko'radi. Qiz nima bo'layotganini bilmaydi, chunki diniy mutaassib onasi unga bu haqda hech qachon aytmagan. Sinfdoshlari uni masxara qilib, ustiga gigiyena vositalarini otishadi (King, 1974, 1-qism). Voqeadan so'ng masala maktab ma'muriyatiga o'tadi. Kerri bilan gaplashgan direktor o'rinbosari uning ismini qayta-qayta adashtiradi. Bu mayda tafsilot institutsional ko'rmaslikning aniq obrazidir. Kerri bu maktabda yillar davomida o'qigan va ochiqdan-ochiq tahqirlangan. Shunga qaramay, muassasa uchun u ismi adashtirilishi mumkin bo'lgan bir hujjat bo'lib qolaveradi. Muassasa uning mavjudligini qayd etadi, ishini ko'rib chiqadi, ammo uni inson sifatida tan olmaydi. Aynan shu holatni Honnet "ko'rinmaslik" deb ataydi (Honneth, 2001).

It romanida shunga o'xshash vazifani bajaruvchi tafsilot g'ayritabiiy tus oladi. Beverli Marshning uyidagi hammom lavabosidan qon otilib chiqadi. Qizning yonida turgan otasi esa uni ko'rmaydi (King, 1986, 2-qism). Qizini o'zi ham azoblayotgan ota uning xavf ostida ekanini ko'ra olmaydi. G'ayritabiiy voqea

ijtimoiy holatni so'zma-so'z ifodalaydi. Kingda tafsilot shu tariqa metaforaga aylanadi: kattalarning jismoniy ko'rmasligi ularning axloqiy ko'rligini aks ettiradi.

2. Hujjatli montaj usuli

Carrie romanining eng o'ziga xos shakli xususiyati hujjatli montajdir. An'anaviy uchinchi shaxs hikoyasi to'qima kitoblar, gazeta xabarlar, ilmiy maqolalar, Syu Snellning xotiralari va "Uayt komissiyasi" deb ataluvchi rasmiy tergov bayonnomasidan olingan parchalar bilan almashinib boradi (King, 1974). Tanqidchilar bu usulni ko'pincha keskinlik yaratish yoki g'ayritabiiy voqeaga hujjatiylik berish vositasi sifatida izohlagan. Uning e'tiborsizlikni ifodalashdagi vazifasi esa kam o'rganilgan.

Romandagi barcha hujjatlar fojidan keyin yozilgan. Olimlar, jurnalistlar va komissiya a'zolari Kerrining hayotini faqat u shaharning katta qismini vayron qilgani uchun o'rganadilar. Qiz tirikligida e'tibordan chetda qolgan bo'lsa, hujjatlarda birinchi marta jadal e'tibor obyektiga aylanadi. Uning bolaligi, oilasi, maktabdagi hayoti va tanasi batafsil tekshiriladi. Bu e'tibor u tiriklik chog'ida duch kelgan befarqlikning teskari aksidir. Roman shu tariqa "kechikkan e'tibor" holatini badiiy gavdalandiradi: jamiyat iztirobga faqat u fojiaga aylangandagina e'tibor qaratadi.

Hujjatli montaj rasmiy xotiraning o'zini himoya qiluvchi tabiatini ham fosh etadi. Komissiya voqeani tushuntirish va jamoatchilikni bunday hol takrorlanmasligiga ishonitirish maqsadida ish yuritadi. Biroq roman so'nggi sahifalarda boshqa joyda yashovchi, xuddi shunday qobiliyat alomatlarini namoyon etayotgan kichik bola haqidagi shaxsiy maktub bilan bu tasalliga zarba beradi (King, 1974, 3-qism). Oxirgi hujjat rasmiy xulosani inkor etadi va Kerrini yuzaga keltirgan sharoitlar saqlanib qolayotganini anglatadi. Shakl nuqtayi nazaridan roman institutsional arxivni shaxsiy ovozga qarama-qarshi qo'yadi va so'nggi so'zni shaxsiy ovozga beradi.

3. Fokalizatsiyaning taqsimlanishi

King e'tiborsizlikni o'quvchiga his ettirish uchun voqeani kim ko'rishini

ongli ravishda taqsimlaydi. *It* romanining 1957–1958 yillarga oid qismlarida shahar asosan "Omadsizlar klubi" deb atalgan yetti bolaning ko'zi bilan ko'rsatiladi. Maxluqni bolalar ko'radi, xavfni bolalar anglaydi va yovuzlikka qarshi birgalikdagi harakatni ham bolalar qiladi. Derri kattalari esa kamdan-kam istisnolar bilan xavfni ko'rmaydi, unga sherik bo'ladi yoki o'zlari zarar yetkazuvchiga aylanadi (King, 1986).

Bu tanlovning samarasi shundaki, kattalarning befarqligi o'quvchi uchun idrok obyektiga aylanadi. O'quvchi bolalar ko'rgan narsani ko'rgani uchun kattalar ko'rmayotgan narsani ham ko'radi. Ikki nigoh orasidagi tafovut romanning ijtimoiy tanqidi amalga oshadigan maydondir. Bolalar kattalardan yordam so'raganda tushunmaslik yoki dushmanlikka duch keladigan sahnalarda bu ayniqsa yaqqol ko'rinadi. Kattalarning bilimi, hatto u bo'lishilgan taqdirda ham, himoyaga aylanmaydi.

Carrie romanida ham shu usul ixchamroq shaklda qo'llanadi. Hikoya qismlarida nuqtayi nazar Kerri bilan uning atrofidagi qizlar va kattalar o'rtasida almashinib turadi. O'quvchi bir voqeani ham qurbon nuqtayi nazaridan, ham uni e'tiborsiz qoldirayotgan yoki qiynayotganlar nuqtayi nazaridan ko'radi. Natijada ikki yoqlama anglash hosil bo'ladi: o'quvchi qurbonning kechinmalarini tushunadi va ayni paytda bu kechinmalar boshqalar uchun qanday ko'rinmas bo'lib qolayotganini ham anglaydi.

4. Siklik xronologiya

It romanining kompozitsiyasi ikki davr almashinuviga qurilgan. Birinchisi bolalar maxluqqa ilk bor duch kelgan 1957–1958 yillar, ikkinchisi ular kattalar sifatida qaytib keladigan 1984–1985 yillardir. Maxluq taxminan har yigirma yetti yilda uyg'onadi va uning har bir faollik davri shaharda zo'ravonlikning avj olishi bilan mos keladi. Bu siklik xronologiya romanning "fuqarolik unutuluvchanligi" haqidagi g'oyasining shakli asosidir.

Siklik tuzilish yovuzlikning qaytishini shaharning saboq olmasligi bilan bog'laydi. Syujet darajasida bu bog'liqlik yanada aniq ifodalangan. Bolalar o'smirlik

chog'ida Derridan ketganlaridan so'ng u yerda boshlaridan kechirgan voqealarni asta-sekin unutib yuborishadi. Faqat shaharda qolgan Mayk Xenlon xotirasini saqlaydi. Ularning kattalar sifatida qaytishi xotiraning qaytishidir. Shu tariqa unutish ham ruhiy, ham ijtimoiy jarayonga aylanadi. Shaxsiy xotira yo'qolishi shaharning jamoaviy eslashni rad etishini aks ettiradi va ikkalasi ham maxluqning omon qolish sharti sifatida ko'rsatiladi.

Romanning kattalar davriga oid ilk yirik epizodi maxluq hujumi emas, balki nafratdan kelib chiqqan jinoyatdir. Adrian Mellon ismli yigit mahalliy o'smirlar tomonidan kaltaklanib, ko'prikdan tashlab yuboriladi. Maxluq sahna oxirida paydo bo'ladi, biroq undan oldingi zo'ravonlik to'liq insoniy bo'lib, shaharning xurofotidan o'sib chiqqan (King, 1986, 1-qism). Kattalar davrining ostonasida aynan shu epizodni joylashtirish orqali King dahshatning yagona manbai maxluq emasligiga ishora qiladi.

5. Tarixiy interlyudiyalar

It romanida e'tiborsizlikni ifodalovchi eng muhim shakliy vosita Mayk Xenlon yozgan interlyudiyalar turkumidir. Mayk Derrida kutubxonachi bo'lib qoladi va shaharning norasmiy tarixini to'playdi (King, 1986). Interlyudiyalarda ommaviy zo'ravonlikning oldingi holatlari qayd etiladi. Ular orasida 1930 yilda oq tanlilar ustunligini targ'ib qiluvchi guruh tomonidan qora tanli harbiylar boradigan tungi klubning yoqib yuborilishi hamda 1929 yilda qurollangan shaharliklar tomonidan jinoiy to'daning ochiqdan-ochiq o'ldirilishi bor. Maykning bayonida bu voqealarni birlashtiruvchi narsa faqat ularning shafqatsizligi emas, balki jamoaning ularga munosabatidir. Zo'ravonlikdan keyin sukut keladi. U rasmiy xotiraga kirmaydi, deyarli tilga olinmaydi, shahar esa gullab-yashnashda davom etadi.

Interlyudiyalar shu ma'noda qarshi arxiv vazifasini bajaradi. Ular Derrida unutishni afzal ko'radigan narsani saqlab qoladi. Bu arxivni jamiyat hayotining chetida yashovchi, shahardagi kam sonli qora tanli oilalardan birining farzandi bo'lgan inson yuritishi ham tasodifiy emas. Hokimiyatdan eng uzoq turgan kishi shaharning haqiqiy xotirasining saqlovchisiga aylanadi.

6. Fantastik unurning ochib beruvchi vazifasi

Tahlil Kingning g'ayritabiiy obrazlari ijtimoiy befarqlikni ochib beruvchi vosita sifatida ishlashini ko'rsatadi. *Carrie* romanida telekinez shaharning shafqatsizligini yaratmaydi, balki uni ko'rinadigan shaklda shaharning o'ziga qaytaradi. Kerrining Chemberlenni vayron qilishi dahshatlidir. Biroq roman bundan oldin jamoa yillar davomida uning iztiroblariga ko'z yumib kelganini ko'rsatib bo'lgan. Maktab Kerrini tahqirlaganlarni jazolaganda ham, bu aralashuv himoya emas, balki rasmiy tartib tusida bo'ladi. U jazoga uchraganlarning kinini qo'zg'atib, bitiruv kechasidagi shafqatsiz hazilga sabab bo'ladi (King, 1974, 1-qism). *It* romanida maxluq shahar bilan oziqlanadi, biroq shahar allaqachon zo'ravonlik bilan yashashga o'rganib qolgan.

Demak, Kingda fantastik unsur ijtimoiy illatning giperbolik ifodasidir. U jamiyat ko'rmaslikni afzal ko'rgan narsaga dahshatli, ammo ko'rinadigan qiyofa beradi. Shu sababli Kingning romanlari syujet darajasida tartibning tiklanishi bilan yakunlansa-da, shakl darajasida o'quvchini tinchlantirmaydi.

Tadqiqot Stiven Kingning *Carrie* va *It* romanlarida ijtimoiy e'tiborsizlik oltita asosiy badiiy usul orqali ifodalanishini ko'rsatdi. Bular ma'noli tafsilot, hujjatli montaj, fokalizatsiyaning taqsimlanishi, siklik xronologiya, tarixiy interlyudiyalar va fantastik unurning ochib beruvchi vazifasidir. Mazkur usullar birgalikda befarqlikni tasodifiy emas, balki tizimli hodisa sifatida namoyon etadi.

Tadqiqotning asosiy xulosasi shundan iboratki, Kingning g'ayritabiiy obrazlari yovuzlikning mustaqil manbai emas, balki jamoa allaqachon ko'nikib qolgan befarqlikni ko'rinadigan qiluvchi badiiy vositadir. O'quvchini maxluq qo'rqitadi, biroq uzoqroq saqlanib qoladigan bezovtalik jamiyat qurbonni ko'ra turib, unga qaramaslikni tanlaganini anglashdan kelib chiqadi. Olingan natijalar Kingning boshqa "shahar romanlari"ni tadqiq etishda hamda uning ijodini boshqa milliy adabiyotlar, xususan, o'zbek nasri bilan qiyosiy o'rganishda asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bauman, Z., & Donskis, L. (2013). *Moral blindness: The loss of sensitivity in liquid modernity*. Polity Press.
2. Crofts, P. (2022). The townspeople of Derry in Stephen King's *IT*: Bystanders and responsibility for evil. In W. S. May (Ed.), *Encountering Pennywise: Critical perspectives on Stephen King's IT* (pp. 115–134). University Press of Mississippi.
3. Ochilov, U. (2026). Transcultural magical realism: a comparative analysis of Stephen King's American supernatural fiction and Nazar Eshonqul's Central Asian narratives. *Cogent Arts & Humanities*, 13(1), 2628406.
4. Tolibova, N. N., & Pulatova, S. K. (2021). The Concept of Translation and Pragmatics. *Uzbekistan: Scientific reports, Bukhara State University*.
5. Haydarovna, P. S., & Nosirovna, T. N. Innovative Methods OF Teaching English. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(4), 776-779.